

УДК 340.113 (477.8)

Оксана Каленюк,*канд. юрид. наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*

ВПЛИВ М. ДРАГОМАНОВА НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена аналізу історико-правового досвіду, дослідженню термінологічної діяльності й з'ясуванню впливу М. Драгоманова на історію формування, становлення та подальший розвиток української правничої термінології наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Ключові слова: українська правнича термінологія, наукова термінологія, українська національна термінологія, терміни, правничо-термінологічні дослідження, термінологічна діяльність.

Постановка проблеми. Жодна держава й жодне суспільство не можуть існувати без мови. Стан розвитку мови завжди впливає на інтелектуальний розвиток суспільства, даючи поштовх для мовного самовиявлення кожної нації. Говорячи про Україну, необхідно зазначити, що становлення української наукової мови загалом та української правничої термінології зокрема відбувалося за несприятливих умов тривалої відсутності національної державності, яка унеможлилювала розвиток наукової, політичної та правничої термінологічних систем тощо. Науковий інтерес до української мови й термінології завжди зростає із піднесенням національного відродження. Це було пов'язано з послабленням різного роду заборон, переслідувань і перешкод, що сприяло розкриттю потенціалу української наукової мови та розвитку наукової термінології. Варто згадати влучний вислів видатного українського вченого, державного і громадського діяча І. Огієнка, який справедливо зазначав: «... народ, що прагне стати державним, мусить заздалегідь пильно вироблювати собі й найрізнішу технічну термінологію цілого державного життя: комунікаційну, військову, правничу, урядову, канцелярійну, шкільну й т. ін.» [1, с. 56].

Питання розвитку української національної термінології в усіх без винятку галузях суспільного життя істотно загострилося з моменту становлення України як незалежної й суверенної держави. Особливо нагально постала потреба в появі загальновизнаної правничої термінології. Ми поділяємо думку про те, що остання є не просто формальним атрибутом державності, а й важливим орієнтиром для розв'язання інших правничо-термінологічних проблем і вагомим чинником для розвитку всієї наукової й офіційно-ділової лексики [2, с. 90].

Хоча перші спроби щодо формування української наукової термінології в Східній Галичині були розпочаті І. Верхратським і В. Левицьким ще в другій половині ХІХ ст. [3, с. 27], вони мали епізодичний характер, тому що дослідники передусім робили акцент на ви-

рішенні тих термінологічних проблем, які були на часі. Вагомий внесок для історії становлення української юридичної термінології наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. зробили також західноукраїнські правники: К. Левицький, С. Дністрянський, О. Огоновський, А. Горбачевський, П. Стебельський, Є. Олесницький, Г. Зацерковний та ін.

Вітчизняні й зарубіжні вчені сьогодні також досліджують історіографію із цієї проблеми, що підтверджує стійкий інтерес науковців не лише до сучасного стану, а й до історії зародження та розвитку української правничої термінології, оскільки чимало її аспектів ще потребують спеціального вивчення. Про це, зокрема, свідчать публікації багатьох відомих українських правників (Ю. Зайцев, С. Кравченко, І. Усенко, Л. Чулінда та ін.) і мовознавців (Н. Артикуца, Ю. Прадід, О. Сербенська, Н. Трач та ін.).

Метою статті є дослідження термінологічної діяльності й з'ясування впливу видатного українського вченого, публіциста, громадського та політичного діяча, теоретика української суспільно-політичної думки М. Драгоманова на формування української правничої термінології наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку наукової термінології в Україні завжди була пов'язана з подоланням різного роду перешкод. Тривала заборона української мови в громадському й діловому спілкуванні, зумовлена недержавним статусом і державною роз'єднаністю мовних територій, призвела до гальмування в становленні термінологічної лексики. Проте від середини ХІХ ст., коли всю Європу заповонила хвиля національно-визвольної боротьби й революцій, на західноукраїнських землях склалися певні умови, за яких уможливилось розширення та функціонування української мови, що також сприяло формуванню української правничої термінології.

Крім того, наприкінці ХІХ ст. виникла нагальна потреба щодо творення термінів для

вираження наукових понять. Значний внесок у розвиток наукової термінології зробили науковці-члени Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові. Саме тут було зосереджено основну роботу над правничо-термінологічними дослідженнями провідними західноукраїнськими вченими кінця XIX – початку XX ст. Зусиллями цих видатних українських науковців вироблено основні засади термінологічної теорії та здійснено перші спроби щодо запровадження єдиної наукової термінології, незважаючи на те що її формування відбувалося на територіях України, які належали в той час до різних держав. Тогочасні вчені, так би мовити, «кували» терміни, збираючи їх із літературних джерел, книжок, діалектів, розмовних говірок і перекладаючи з інших мов, збагачуючи в такий спосіб рідну українську мову.

Термінологічна праця потребувала глибоких знань з історії мови, щоб, як зазначав М. Драгоманов, «ухопити кінець нитки, що ввірвалася в нашої історії в XVIII ст. ..., – ось в чому тепер все діло для теперішніх письменних людей на нашій Україні» [4, с. 108]. Далі він продовжував: «Навіть десятка два-три поважно, та правдиво і вільно написаних книг про Україну, яка вона була, є і мусить бути, ... зробили б велике діло. Вони зупинили б втікачку наших молодих людей від України і українства, давши їм змогу пізнати свою країну і породу і причепитись до всесвітніх думок і інтересів за поміччю українського письменства, і показавши їм, як можна служити всесвітнім інтересам на українській ниві» [5, с. 228].

Наукова мова й термінологія завжди залежали від розвитку національної ідеї та державницьких традицій. В умовах бездержавності їх підживлювала діяльність небайдужих людей, які глибоко розуміли історичні витоки рідної мови й вірили в її майбутнє, незважаючи на утиски та заборону друкованого українського слова.

Горезвісні дискримінаційні Валуєвський циркуляр та Емський указ призвели до того, що українські письменники, вчені й громадські діячі були змушені друкувати свої праці в галицьких фахових і суспільно-політичних виданнях, так активно сприяючи їх перетворенню на загальноукраїнські.

Разом із західноукраїнськими правниками-членами НТШ значний внесок в історію становлення української наукової і правничої термінології зробила також «Громада» М. Драгоманова, друкуючи найрізноманітніший науковий і науково-публіцистичний матеріал, який надходив до часопису з різних куточків України. М.П. Драгоманову та його послідовникам довелося боротися з тими авторами тогочасних періодичних видань, які, широко вболіваючи за розвиток української науки, хотіли друкуватися в них і російською мовою, власне, не розуміючи, що мова йшла про вироблення української термінології й формування наукового стилю.

Зрозуміло, що, не маючи виробленої термінології, було досить складно писати наукові праці. Більшість читачів також були не здатні

читати їх українською мовою. Коли «Громада» вперше вийшла друком у 1878 р., її дописувачі висунули вимогу, щоб дозволити друкуватися в ній і російською мовою. Проте М.П. Драгоманов був непохитним: «Але ж я поставив справу на ґрунт принциповий, між иншим, щоб спробувати силу щирости і енергії українських прихильників «Громади», і наставляв на тому, щоб «Громада» печаталась уся по українському. Послідком було те, що 10 з 12 головних трудників «Громади» не написали в неї ні одного слова, і навіть замітки против мого «космополітизму» були мені прислані одним українофілом – по московському» [95, с. 63].

Для самоутвердження нації й розвитку її мови завжди важливу роль відіграє культура. Вона є вагомим чинником і рушійною силою цього процесу, а також виразником творчого потенціалу народу. Одним із перших М. Драгоманов зрозумів, що запроваджувати наукову термінологію й робити це надбаннями широких мас потрібно через науково-популярні твори. Завдяки цьому масовий читач зміг би засвоювати нові терміни, назви нових понять і явищ.

У більшості праць М. Драгоманова спостерігається тенденція до обов'язкової заміни іншомовних за походженням термінів українськими відповідниками. Здебільшого він творив («кував») їх сам, оскільки вважав принципово необхідним висловлювати свої думки готовою мовою «хлопів», а де можна (бо «українська наукова термінологія ще не вироблена в нас» [7, с. 547]), то «словотворення» наші повинні робити в дусі народної мови і якомога зрозуміліше» [8, с. 324]. При цьому українські варіанти термінів М.П. Драгоманов у більшості випадків наводив першими, як основні, а їх іншомовні відповідники подавав як другорядні, переважно після слів, але траплялося, що терміни подавалися також у зворотному порядку: ініціатива – почин, національний – людська природа.

Потрібно зазначити, що терміни, створені М. Драгомановим, не завжди ставали популярними і знаходили відгук серед населення. Зокрема, безначальство (анархія), громадівство, громадівець (соціалізм, соціаліст), державна єднота (державна єдність), національство (націоналізм), національник (націоналіст), порода (раса, національність), всенародство (інтернаціоналізм), вільна спілка (федерація), самовправа (автономія), уставне панство (у значенні – конституційна монархія), введені М. Драгомановим, не стали вживаними в українській мові, так само, як і читець, письменець. Незважаючи на це, творчий доробок М. Драгоманова для розвитку правничої термінології є безцінним.

Через науковий підхід до вживання термінів М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та інші дослідники не тільки вплинули на вибір шляхів для подальшого розвитку національної термінології, а й визначили ці шляхи. Наукові досягнення наприкінці XIX – на початку XX ст. активізували також потенційні мовні засоби для розвитку термінології кожної науки. Питанням унормування термінології почали приділяти дедалі більше уваги. Хоча україн-

ська термінологія створювалася на територіях, які належали до різних держав, у процесі її розроблення яскраво виявлялася єдність учених, письменників і громадських діячів з усієї України.

Учені з Наддніпрянщини брали за основу все те, що вже було вироблено в Галичині. Так, М. Грушевський слушно зазначав: «Ігнорувати сю культурну мову ... вироблену, такими тяжкими трудами кількох поколінь, відкинути її, опуститися наново на дно й пробувати незалежно від тої «галицької» мови творити нову культурну мову з народніх українських говорів наддніпрянських чи лівобережних, як деякі хочуть тепер, – се був би вчинок страшенно шкодливий, хибний, небезпечний для всього нашого національного поступу» [9, с. 8]. Варто зазначити, що зв'язок із термінологічними напрацюваннями Галичини ніколи не переривався. Зокрема, після створення спеціальної Термінологічної комісії в серпні 1918 р. серед основних джерел вона згадала також матеріали Наукового товариства імені Т. Шевченка, здобутки галицьких правників, галицькі шкільні підручники тощо.

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що термінологічна діяльність М. Драгоманова та його вплив на формування української правничої термінології наприкінці XIX – на початку XX ст. мають дуже велике значення, більше того, з урахуванням історичного досвіду питання української національної термінології повинні посісти вагомє місце й у сучасних наукових дослідженнях в Україні.

Розвиток української термінології на початку XX ст. переконливо доводить, що для створення української термінології не потрібно жодних посередників. На думку І. Огієнка, «справа наукової термінології – це дуже складна й важлива справа. Термінологія не повстає відразу, а звичайно витворюється самим життям упродовж віків духовного життя, потребує державницької традиції для свого усталення. А духовно українська інтелігенція останні шість віків (XV–XX) усе жила в чужій культурі... Ось тому вироблення української наукової мови ніколи не йшло в нас нормальним шляхом» [10, с. 376].

Статья посвящена анализу историко-правового опыта, исследованию терминологической деятельности и определению влияния М. Драгоманова на историю формирования, становления и дальнейшего развития украинской юридической терминологии в конце XIX – в начале XX века.

Ключевые слова: украинская юридическая терминология, научная терминология, украинская национальная терминология, термины, юридико-терминологические исследования, терминологическая деятельность.

The article analyzes the historical and legal experience, researches M.P. Dragomanov's terminological activity and determines his influence on the history of formation, creation and further development of the Ukrainian legal terminology at the End of XIX – in the beginning of XX century.

Key words: Ukrainian legal terminology, scientific terminology, Ukrainian national terminology, terms, legal and terminological researches, terminological activity.

Від 60-х років XX ст. в українській термінологічній науці зроблено чимало. Це наукові статті, навчальні посібники, монографії, термінологічні словники тощо. Якщо оцінювати сучасний стан термінологічної справи, варто зазначити, що подальший розвиток української правничої термінології потребує передусім тісного зв'язку між наукою й термінологією та усвідомлення того, що термінологія розвивається тільки в процесі серйозних наукових досліджень. Утворення різноманітних термінологічних, зокрема правничих, словників українською мовою є при цьому необхідною умовою для формування національного наукового потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І.І. Огієнко. – Репринт. вид. 1936 р. – К.: Обереги, 1994. – 72 с.
2. Головатий С.П. Правнича термінологія і державотворчий процес / С.П. Головатий, Ю.Є. Зайцев, І.Б. Усенко // Українське право. – 1995. – № 1 (2). – С. 88–94.
3. Штойко П. Степан Рудницький 1877–1937: життєписно-бібліографічний нарис / П. Штойко. – Львів: НТШ у Львові, 1997. – 184 с.
4. Драгоманов М. Передне слово до «Громади» / М. Драгоманов // Громада українська збірка. – Женева: Печатня «Громади», 1878. – № 1. – 412 с.
5. Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм / М. Драгоманов // Громада українська збірка. – Женева: Печатня «Работник і «Громади», 1879. – № 4. – С. 101–230.
6. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну / М. Драгоманов. – К.: Видавниче Товариство «Криниця», Друкарня М. Заїздного, 1917. – 123 с.
7. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Вибране. – К., 1991.
8. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1885–1887 / М. Драгоманов. – Львів, 1908.
9. Грушевський М. Про українську мову і українську справу / М. Грушевський. – К., 1907. – 80 с.
10. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / І. Огієнко; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.